

УДК 159.923-051:37.011.3

Бадьора С. М.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

ВПЛИВ ОСОБИСТОСТІ ВЧИТЕЛЯ НА СТВОРЕННЯ ПЕДАГОГІЧНО ДОЦІЛЬНОГО ВИХОВНОГО СЕРЕДОВИЩА В ШКОЛІ

У статті розглянуто особливості створення сучасним учителем педагогічно доцільного середовища в школі. Педагогічно доцільним середовищем вважаємо колектив класу (школи), у якому панує атмосфера взаємодовіри, взаємодопомоги, взаєморозуміння, співпраці між педагогами та учнями. Саме завдяки такій атмосфері середовище, у якому перебуває дитина, здійснює потужний виховний вплив на неї. Доведено, що таке педагогічно доцільне шкільне середовище можна створити завдяки спеціальній цілеспрямованій роботі вчителя. Проаналізовано думки деяких класиків педагогіки (Я. А. Коменського, А. Макаренка, В. Сухомлинського, С. Русової та ін.) щодо ролі особистості вчителя у вихованні дитини. У результаті такого аналізу доведено, що першочергову роль у процесі виховання дитини шляхом створення педагогічно доцільного середовища в сучасній школі відіграють особистісні риси педагога, такі як любов до дітей, вміння їм довіряти та вчитися у них.

Ключові слова: *вчитель, педагогічно доцільне виховне середовище, особистісні риси педагога.*

Питання створення педагогічно доцільного виховного середовища в навчальних закладах актуальне у зв'язку з наростанням сьогодні дитячої жорстокості, агресії, тютюнопаління, вживання наркотиків, алкоголю, ранніх статевих стосунків, девіантної поведінки, випадків дитячого суїциду тощо. Не вдаючись до аналізу причин такого стану, зупинимось на можливості вчителя сучасної школи змінити ситуацію, а саме на створенні ним педагогічно доцільного виховного середовища.

На сучасному етапі розвитку освітньої теорії і практики в монографіях, дисертаціях та інших наукових працях висвітлено теоретичні концепції, класифікації, дефініції "середовище" (К. Ясперс, В. Ясвін, С. Сергеев та ін.). Набув поширення термін "освітнє середовище" (Є. Бондаревська, А. Лукіна, І. Левицька, Л. Кепачевська, І. Улановська та ін.), робляться спроби класифікувати освітні середовища. Категорію "освітньо-виховне середовище" вивчали Л. Буєва, Ю. Мануйлов, Л. Новикова, Н. Селиванова, В. Петрівський, І. Якиманська, В. Ясвін та інші, сутність понять "навчально-терапевтичне середовище" (Г. Любимова), "уклад життя школи" (О. Тубельський), "спосіб життя закладу освіти", "дух школи", "корпоративний дух школи", "організаційний клімат школи" (О. Гуменюк), "освітній простір", "виховна система" (В. Докучаєва, Л. Новикова, С. Савченко, В. Селиванова та ін.), "творче освітнє середовище" (В. Ясвін). І. Фурман, Б. Ельконін, А. Валицька називають розвиваюче освітнє

середовище шкільним середовищем, яке відтворює в змісті освітніх програм модель культури в процесах її історичного розвитку. Аналіз робіт вищезазначених авторів свідчить, що всі ці наукові розвідки містять багатий теоретичний та емпіричний матеріал. Водночас різноманітність підходів до проблеми “середовище” свідчить, з одного боку про надзвичайно потужну практичну потребу, з іншого – про його складність.

Відомо, що середовище є одним з чотирьох (поряд зі спадковістю, діяльністю та вихованням) загально визнаних у педагогічній науці чинників, що впливають на розвиток особистості [1, 6, 11]. Специфіка середовища полягає в тому, що його вплив сприймається дитиною несвідомо, маючи завдяки цьому достатньо високу потужність. Саме тому відомий педагог Василь Сухомлинський в одній із своїх порад учителю, а саме в пораді № 100, пише: “Чому дитина не повинна знати, відчувати, що її виховують? Тому що справжнє виховання – це самовиховання” [13, с. 138]. Тобто він бачить майстерність педагога в тому, щоб зробити свій вплив ненавмисним, невимушеним, таким, ніби його й немає. Із цим твердженням погоджується І. Підласий, який зазначає, що основною функцією педагога є управління процесами навчання, виховання та розвитку; він має знаходитися ніби “поза кадром” [11, с. 54].

Розглянемо бачення деякими відомими науковцями і практиками педагогіки впливу особистості вчителя у формуванні такого педагогічно доцільного середовища.

У своїх педагогічних працях Я. А. Коменський (1592–1671 рр.) зазначав, що вчителі – “...це душа і серце виховання, і тому вони стоять на високому почесному місці; їм вручена почесна посада, вище якої нічого не може бути під сонцем” [4, с. 173]. Педагог порівнює вчителя із пастухом, садівником, акушером і полководцем, вважаючи, що щасливими є ті школи, які мають таких учителів, з яких кожний, “як хороший пастух постійно перебуває біля свого стада, з невсипною турботою про те, як встерегти своїх ягнят від люті диких звірів, як охороняти їх від заразної хвороби, утримати від хибних шляхів, спрямувати на здорове життєве пасовисько і напоїти їх потоками вод живих. Як дбайливий садівник, він доглядає за всіма рослинами, оживляє їх, зміцнює урожай поливанням добривами, як добросовісний акушер, покликаний до ліжка умів, що мучаться родами, він буде неусипно турбуватися, що уми легше і щасливіше розв’язувалися від тягаря. Нарешті, як енергійний полководець, висланий проти варварства і безбожжя” [4, с. 173].

Відомий французький громадсько-політичний та культурно-освітній діяч Шарль Роллен (1661–1741 рр.) у своїх працях розмірковував про внутрішнє керівництво класним колективом і значну увагу приділяв особистості вчителя в цьому складному процесі. “Мета вчителів не лише

навчити учнів латинської чи грецької мови, писати твори та складати вірші, креслити на папері лінії і фігури. Ці знання, я не заперечую, потрібні й корисні, вони заслуговують уваги, але вони є лише засобом, а не метою педагогічної діяльності. Мета вчителів – привчити своїх учнів до серйозної самостійної праці, примусити їх поважати і любити науки, окреслити їм шлях для самостійного пошуку наукових догм. Мета вчителя полягає в удосконаленні розуму і серця – збереженні цноти учнів, у навчанні їх правилам чеснот і хороших звичок” – зазначав Роллен у своїх книгах [6, с. 153]. Також особливу роль учителя у справі навчання і виховання відводив П. Д. Юркевич, вважаючи його посаду найпочеснішою серед інших. Дві суттєві якості вирізняють у поглядах Памфіла Даниловича моральну особистість учителя: авторитет і любов [14, с. 297].

М. І. Пирогов (1810–1881 рр.) стверджував, що кожен учитель школи будь-якого ступеня лише тоді відповідає своєму призначенню, коли водночас із викладанням виховує учня [10, с. 181]. Пирогов був переконаним: педагогові потрібно не лише знати предмет, а й володіти способами його викладання, методами та прийомами впливу на вихованців. Учений відзначав: “Учителю слід пам’ятати, що учнів він виховує не лише через викладання, а й через власну поведінку, через особистісні якості. Запорукою істинного успіху в навчанні і вихованні є животворні освітні сили особистості наставника” [10, с. 193].

Засновник вітчизняної наукової педагогіки К. Д. Ушинський (1824–1871 рр.) високо оцінював особистість учителя, справедливо вважаючи, що вплив педагога на учнів становить ту виховну силу, яку не можна замінити ніякими статутами і програмами, ніякою організацією навчальних закладів. Він писав: “...особа вихователя значить все в справі виховання” [14, с. 235]. Розмірковуючи над особистісними якостями педагога, К. Д. Ушинський великого значення у численних статтях та педагогічних творах надає формуванню основ педагогічної майстерності педагога-вихователя. Зовні роль шкільного педагога скромна, але він повинен усвідомлювати суспільне значення своєї праці. “Насамперед і понад усе наше народне виховання потребує людей, здатних до цієї великої справи, потребує народних учителів – народних не тільки тому, що вони вчать народ і в народних школах, а тому, що вони вийшли справді з середовища народу, винесли з собою його найкращі характеристичні риси”, – зауважив К. Д. Ушинський про вчителя [14, с. 236].

Як зазначає дослідник О. Лавріненко [5], Костянтин Дмитрович у своїй праці “Про користь педагогічної науки” торкається питання сутності педагогічної майстерності вчителя: “Чому від вихователя можна не вимагати попередньої підготовки до своєї справи, віддаючи все на його особисту спостережливість та його особистий досвід? Хіба справа

виховання менш важлива, ніж справа медицини? Хіба предмет виховання, душа людська, не має так само своїх законів, як і предмет медицини – тіло? Чому анатомія, фізіологія, патологія можливі для тіла і не потрібні для душі? Хіба душа, як і тіло, не має свого організму, не розвивається за внутрішніми своїми законами, не зазнає відхилень від нормального стану? ...Результати поганої медицини видніші: вони відчутні; але результати поганого виховання не менш істотні, і якщо вони не такі помітні, то тільки тому, що на них менше звертають уваги... Ні медицину, ні педагогіку не можна назвати в точному розумінні цього слова. Ні тієї, ні тієї не можна навчитися, як навчаються математики, астрономії, хімії, анатомії та фізіології тощо. І медицина, і педагогіка, крім обізнання з науками в галузі філософії та природознавства вимагають ще вміння застосувати ці знання до справи: безліч фактичних відомостей, що не становлять власне науки, розвитку спостережливості в певному розумінні і навички” [13, с. 213-214].

Однією з найважливіших, на нашу думку, умов створення педагогічно доцільного середовища в класі сучасної школи є на перший погляд неприйнятна річ: уміння вчитися у своїх учнів тому, як навчати їх. Цієї думки притримувався С. Миропольський і поділяє її сучасний педагог-новатор Ш. Амонашвілі. Зокрема, С. Миропольський вважав необхідною умовою професіоналізму педагога досягти таких умов, за яких діти вільно викладали йому свої думки, радив спостерігати за ходом їх думок, відмічати причини невдач, знайомитися зі смаками дітей, здібностями, уважно прислухатися до їх бажань, “вчитися в дітей говорити з дітьми”. Учителю тоді не лише зробить навчання успішним, але й сприятиме розвиткові особистості дитини [8, с. 128]. У своїй фундаментальній праці “Підручник з дидактики” С. Миропольський дає дидактичні поради вчителям, які є, на нашу думку, актуальними і сьогодні з точки зору створення педагогічно доцільного середовища в класі:

1. Діяти більше заходами схвалення і прихильності.
2. Намагатися вилучати покарання і погрози, тому що вони виводять дитину з природного спокійного стану, охолоджують насагу, породжують страх і підсилюють полохливість та сором'язливість, що властиві дітям, придушують їх кмітливість.
3. Організовувати заняття в класі так, щоб вони зацікавлювали і захоплювали всіх.
4. Теоретичні відомості подавати поступово, в міру і в межах дійсної, практичної в них потреби.
5. Не поспішати, захоплюючись нестерпним бажанням швидше пройти програмний матеріал.
6. Бути обережними в оцінюванні здібностей учнів і не робити висновків про них на основі перших вражень.

7. Намагатися полегшити працю учнів, доводити, що вони зможуть виконати поставлене завдання, вказувати шляхи досягнення мети.

8. Не виключати труднощі з навчальної мети, робити поступовий перехід до складних завдань [8, с. 138-139].

С. Русова радить “запровадити у добрий процес навчання і добрі товариські відносини з учнями, керувати їх духовними інтересами в позакласній роботі, разом проводячи спільну справу, утворюючи певну моральну атмосферу” [12, с. 117]. Місія вчителя, на думку Софії Федорівни, не закінчується на порозі класної кімнати, адже справжній педагог повинен і у свій вільний час бути з учнями, стати завжди бажаним гостем у кожній хаті, в кожній сім’ї своїх вихованців.

Новаторська діяльність видатного педагога А. Макаренка пронизана гуманізмом та ідеєю олюднення виховного середовища, яке було ним створене і яке принесло нечувані плоди перевиховання. Складовою педагогічної майстерності А. Макаренка, на думку багатьох дослідників його творчості, була вмільа організація спілкування з вихованцями. Видатний педагог засуджував спілкування вихователя, яке демонструвало вихованцеві агресію, будувалося на приниженні, зневазі його як особистості. Несприймання викликала і така взаємодія, котра зводилася тільки до контролю вчинків вихованців, постійного менторства, дріб’язкової опіки. Не схвалювалося ним і намагання окремих вихователів дотримуватися поблажливого, улесливого тону в стосунках з підлітками, безапеляційне, невмотивоване втручання у внутрішнє життя, почуття вихованців. Завданням педагогічного спілкування А. С. Макаренко вважав гармонізацію вихованця як з навколишнім світом, так і з самим собою. Педагогічне спілкування повинно будуватися на розумінні психологічної позиції вихованця, мотивів його поведінки, особливостей психічного розвитку. Він був глибоко переконаний, що спілкування – це мистецтво дії вихователя з побудови взаємостосунків з вихованцями, і цим процесом педагог може і повинен управляти [7, с. 183].

Антон Семенович у лекції “Педагогіка індивідуальної дії”, звертаючи увагу на важливість особистості вихователя, наголошував: “Я, звичайно, користувався допомогою самих шкільних учителів, але й з ними треба було вести велику роботу, щоб навчити їх виховувати. У чому полягало таке навчання? Передусім в організації характеру педагога, вихованні його поведінки, а потім в організації його спеціальних знань та навичок, без яких жоден вихователь не може бути хорошим вихователем, не може працювати, тому що в нього не поставлений голос, він не вміє розмовляти з дитиною і не знає, в яких випадках як треба говорити. Без цього вміння не може бути хорошого вихователя. Не може бути хорошим вихователем той, хто не володіє мімікою, не може надати своєму обличчю потрібного виразу

або стримати свого настрою. Вихователь повинен уміти організувати, ходити, жартувати, бути веселим, сердитим. Вихователь повинен поводитися так, щоб кожен рух його виховував, і завжди повинен знати, чого він хоче в конкретний момент і чого він не хоче. Якщо вихователь не знає цього, то кого він може виховувати?

Видатний педагог ХХ ст. В. О. Сухомлинський (1918–1970 рр.) у своїх працях розкриває глибокі істини щодо вчительської професії, ролі педагога в становленні дитини, наводить характеристики, притаманні справжньому педагогу. Пріоритетними для Василя Олександровича стали питання внутрішньої та зовнішньої техніки в роботі вчителя, майстерність керування психічним самопочуттям. У 70-х роках, працюючи директором Павлиської середньої школи на Кіровоградщині, він писав: “Наша робота – це робота серця й нервів, це буквально щоденна й щогодинна витрата величезних душевних сил. Наша праця – це повсякчасна зміна ситуацій, що викликає то посилене збудження, то гальмування. Тому вміння володіти собою, тримати себе в руках – одне з найнеобхідніших умінь, від якого залежать і успіх діяльності педагога, і його здоров'я. Невміння правильно гальмувати щоденні й щогодинні збудження, не вміння володіти ситуаціями – ось що передусім висмоктує серце, виснажує нервову систему вчителя” [13, с. 426-427].

Отже, проаналізовані праці незначної кількості класиків педагогіки доводять наше припущення про те, що визначальними у справі створення педагогічно доцільного виховного середовища в класі (школі) є особистісні риси вчителя, такі як любов до дітей, вміння навчатися в них, здатність довіряти дітям і розуміти їх.

Використана література:

1. *Амонашвили Ш. А.* Как любить детей (опыт самоанализа) / Ш. А. Амонашвили. – Донецк, 2010. – 128 с.
2. *Андрущенко В. П., Вовк Л. П.* Історія вищої педагогічної освіти в контексті цінностей соціокультурних систем / В. П. Андрущенко, Л. П. Вовк // Пам'ять століть, 2006. – № 3-4.
3. *Андрущенко В. П.* Світанок Європи: Проблема формування нового учителя для об'єднаної Європи ХХІ століття / В. П. Андрущенко. – К., 2011. – 1099 с.
4. *Коменский Я. А.* Законы хорошо организованной школы : [избр. пед. соч. в 2-х т.] / под ред. А. И. Пискунова (отв. ред.) и др. / Я. А. Коменский. – М. : Педагогика, 1982. – Т. II. – 576 с.
5. *Лавріненко О. А.* Педагогічна майстерність як базова концептуальна основа підготовки вчителя у вітчизняній педагогічній думці 60-70 рр. ХХ ст. / О. А. Лавріненко // Пост Методика. – 2008. – № 2. – С. 39-45.
6. *Лозова В. І., Троцько Г. В.* Теоретичні основи виховання і навчання. – Харків, 1997. – С. 252-268.
7. *Макаренко А. С.* Сочинения : в 7 томах. – Изд-е 2-е / ред. коллегия : И. А. Каиров (глав. ред.) и др. ; А. С. Макаренко. – М. : Академия пед. наук РСФСР, 1958. – Т. 5: Общие вопросы теории педагогики. Воспитание в советской школе. – 588 с.
8. *Миропольский С.* Учитель, его призвание и качества, значение, цели и условия его деятельности в воспитании и обучении детей / С. Миропольский. – Изд-е 3-е, пересмотр. – С-Пб. : Типография Глазунова, 1909. – 148 с., [С прилож. учительской хрестоматии,

- заключаючої в себе думки древніх і нових письменників про вчителя, його покликання і діяльності].
9. *Паротц Ю.* Всеобщая история педагогики для руководства учащимся в нормальных школах / Ю. Паротц. – С-Пб, 1875. – 386, [2] с., – [Пер. с франц. А. Герхарда].
 10. *Пирогов Н. И.* Избранные педагогические сочинения / Н. И. Пирогов. – М. : АПН РСФСР, 1953. – 752 с., [Сост. И вводная статья В. З. Смирнова].
 11. *Подласый И. П.* Педагогика: в 3-х кн., кн. 3: Теория и технологии воспитания: учеб для студентов вузов, обучающихся по направлениям подгот. и специальностям в обл. “Образование и педагогика” / И. П. Подласый. – 2-е изд., испр. и доп. – М., 2007. – 463 с.
 12. *Русова С.* Нова школа соціального виховання / С. Русова. – Катеринослав-Лейпціг, 1924. – 151 с.
 13. *Сухомлинський В. О.* Вибрані твори. В 5-ти т. – Т. 2 / ред. колегія: О. Г. Дзевєрін (голова), М. В. Черпінський та ін. / В. О. Сухомлинський. – К. : Радянська шк., 1976. – 670 с.
 14. *Ушинський К. Д.* Вибрані пед. Твори в 2-х т. / К. Д. Ушинський. – К., 1983. – Т. 1.
 15. *Юркевич П.* Чтения о воспитании / П. Юркевич. – М. : Изд-е М. Чепелевский, 1865. – 272 с.

БАДЁРА С. М. Влияние личности учителя на создание педагогически целесообразной воспитательной среды в школе.

В статье рассмотрены особенности создания современным учителем педагогически целесообразной воспитательной среды в школе. Педагогически целесообразной средой считаем коллектив класса (школы), в котором царит атмосфера взаимодоверия, взаимопомощи, взаимопонимания, сотрудничества между педагогами и детьми. Именно благодаря такой атмосфере среда, в которой находится ребенок, создает мощное влияние на него. Доведено, что такую педагогически целесообразную среду можно создать благодаря специальной целенаправленной работе учителя. Проанализированы мысли некоторых классиков педагогики (Я. А. Коменского, А. Макаренка, В. Сухомлинского, С. Русовой и др.) относительно роли личности учителя в воспитании ребенка. В результате такого анализа доведено, что главную роль в процессе воспитания ребенка, путем создания педагогически целесообразной среды в современной школе, играют личные качества педагога, такие, как любовь к детям, умение им доверять и учиться у них.

Ключевые слова: учитель, педагогически целесообразная среда, личностные качества.

BADERA S. M. Teache’s influence in creating pedagogical educational environment at school.

This article is about creating pedagogical environment at school by teacher. Pedagogical environment is like a class collective which has rapport and corporation between teachers and students. This atmosphere makes strong this educational influence on children. It is proven, that this educational environment be only created by ambitious teachers. This minds about role teacher in education children of some masters of pedagogic (Y. A. Komenskogo, A. Makarenko, V. Suhomlinskogo, S. Rusovoi, ect) pertaining to role of teacher in the education of children. In the result of this analysis was proved that the first role underway of educational child by the way of creating pedagogical appropriate educational environment in the modern school play aun teachers of the teacher such as devotion to children, canticle him and study from children.

Keywords: teacher, pedagogical appropriate education environment, own teachers of the teacher.